

Юрій ЗАВГОРОДНИЙ, доктор філософських наук,
старший науковий співробітник сектору історії східної філософії,
відділ історії зарубіжної філософії,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України
<https://orcid.org/0000-0001-8460-1636>

Анастасія СТРЕЛКОВА, доктор філософських наук,
старший науковий співробітник сектору історії східної філософії,
відділ історії зарубіжної філософії,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України
<https://orcid.org/0000-0002-2859-8425>

КРУГЛИЙ СТІЛ З УПАНІШАД: ТЕКСТИ, СМИСЛИ, РЕЦЕПЦІЇ

28 листопада 2023 року у форматі online проходив круглий стіл «Дослідження упанішад: тексти, смисли, рецепції (до 90-річчя першого перекладу упанішаді українською мовою, здійсненого Павлом Ріттером)». Ініціював та організував наукову подію сектор історії східної філософії відділу історії зарубіжної філософії Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Якщо у великому науковому світі безперервне дослідження упанішад триває понад 200 років, то в Україні наукове звернення до цих давньоіндійських пам'яток було перерване радянською владою у 1930-х роках. Таким чином, проведення круглого столу було покликано сприяти відновленню колишнього академічного інтересу до упанішад у нашій країні.

Круглий стіл відкрився вступними словами Віталія Ляха (д. філос. н., завідувач відділу історії зарубіжної філософії) та Олега Яроша (к. філос. н., завідувач сектору історії східної філософії), які подякували організаторам, відзначили академічну стійкість вітчизняного наукового товариства, важливість вивчення індій-

Цитування: Завгородній, Ю., Стрелкова, А. (2024). Круглий стіл з упанішад: тексти, смисли, рецепції. *Філософська думка*, 2, 144—148.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ської думки, зокрема упанішад, і побажали успішної роботи учасникам круглого столу. Юрій Завгородній та Анастасія Стрелкова — організатори й модератори заходу — зорієнтували присутніх у робочому регламенті та розповіли про Павла Ріттера (1872—1939), одного із засновників української індології, автора першого перекладу однієї з упанішад (Катха упанішади) із санскриту українською мовою.

Наукову частину круглого столу було розпочато доповіддю «Філософія упанішад: проблема визначення» *Сергія Секунданта* (д. філос. н., Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Одеса). Наголосивши на тому, що ця проблема досі залишається відкритою, він окреслив підходи до її розв'язання, запропоновані німецькими індологами (такими, як А. Вебер, П. Дойсен, Г. Ольденберг), і відзначив переваги та недоліки кожного з них, зважаючи на те, що правильний підхід має ґрунтуватися не на формальних ознаках, а на аналізі смислу упанішад, а також давати нам змогу відтворити логіку розвитку індійської філософії. Зокрема, йшлося про те, що серед підходів, запропонованих цими дослідниками упанішад, представлений погляд, згідно з яким упанішади можна сприймати як стисле, скорочене відображення брагман / араньяк, які потребують свого тлумачення, а також містять таємний сенс. Належне розуміння його потребує спеціальної підготовки від дослідника. Свій підхід доповідач характеризує як епістемологічний.

Під час обговорення доповіді увага була прикута до уточнень різниці між магічним і релігійним мисленням, тобто тими видами мислення, які, на думку доповідача, були властиві ведійським текстам.

Романенко Олександр (магістр філософії, Академія сучасного мистецтва імені Сальвадора Далі, Київ) у доповіді «Психологічне вчення ранніх упанішад» звернув увагу на психопрактичну складову цих давньоіндійських текстів, яка може залишатися непоміченою під час їх досліджень. Доповідач зауважив, що упанішади від попередньої традиції відрізняє акцент на «самопізнанні» в сенсі знання *атмана* (*атма-відья*). Упанішади, на його думку, заторкують проблему ідентичності (через пошуки того, що саме є найглибшим рівнем «я»), яка досі не розв'язана сучасною наукою. Їм властива своєрідна терапевтична функція, адже пізнання своєї істинної природи звільняє людину від страждання, спричиненого переживанням суперечностей свого буття у світі. Доповідач зосередився на розгляді уявлень про *атман* людини, а також на аналізі описаних в упанішадах чотирьох станів свідомості (неспанья, сон зі сновидіннями, сон без сновидінь, *турія*). Свій виклад він підкріплював зверненням до таких упанішад, як Бригадараньяка, Чхандог'я, Іша, Шветашватара, Мандук'я.

Обговорення доповіді вкотре засвідчило необхідність звертатися до термінологічного підходу під час досліджень текстів індійської релігійно-філософської думки, який би передбачав створення з боку дослідника (-ів) термінологічного робочого словника з цитатами і нумерацією випадків вживання ключової термінології.

У доповіді «Філософська антропологія ранніх упанішад» *Миколай Карпницький* (д. філос. н., Східноукраїнський національний університет імені В. Даля,

Слов'янськ) зробив наголос на можливостях різного прочитання текстів упанішад і важливості їхніх коментарів, зокрема філософських, і висловився про необхідність створення сучасного філософського коментаря упанішад українською мовою. У своєму дослідженні упанішад він наполягає на важливості використання методології двоспрямованого підходу, першою з ланок якого є «археологія сенсів», що дає змогу дізнатися первинний смисл, який вкладали автори упанішад у свої тексти, другою ж — дослідження упанішад у різних контекстах, зокрема сучасних, які необхідно зіставляти та аналізувати. Відштовхуючись від питань «Що є первинно очевидним для мене?» і «Що було первинно очевидним для давньоіндійської людини?», доповідач обґрунтував тезу про зовнішній світ людини упанішад як *психокосм*, апелюючи до уявлення про первинне «життєве дихання», на основі якого постає *внутрішньотілесне відчуття, на протизагу зору в сучасному сприйнятті й тактильному відчуттю* у давніх греків. При цьому переважно залучалася Бригадараньяка упанішада, коментар на неї Шанкари та праці П. Дойсена.

Жваве обговорення доповіді зосередилось на таких важливих моментах, як підвищена увага до прояснення санскритської термінології під час дослідницької роботи з нею, пошук можливих відповідників європейської філософської термінології в санскриті, залучення відомих індійських коментарів упанішад, необхідність тримати в полі зору не тільки мукх'я, а й інші, пізніші упанішади. У тому, чи можна вважати упанішади філософськими текстами, погляди учасників обговорення виявились протилежними.

Свою доповідь «Тлумачення *sat* в Бригадараньяка упанішаді (1.3.28)» Ганна Гнатовська (к. філос. н., Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ) розпочала з того, що запропонувала у дослідженні упанішад, смисли яких із позиції індійської традиції можуть вважатися специфічно невичерпними, спиратися на історико-філософську методологію, розроблену відомих вітчизняним істориком філософії Віленом Горським, з його уявленням про філософську культуру і філософськи значущі ідеї. Звернувшись до оригінального тексту Бригадараньяка упанішади, кількох його перекладів англійською мовою, а також Ригведи і Катха упанішади (зокрема й уривків з Насадія-сукти та Катха упанішади у перекладі П. Ріттера), доповідачка в різний спосіб аргументувала важливість для давньоіндійської думки як поняття *sat*, так і протилежного йому *asat* (лексичних репрезентацій концепцій буття) і наголос зробила на різних складностях, які супроводжують їх переклад. Серед можливих варіантів розуміння / перекладу *sat*—*asat* були запропоновані такі варіанти, як реальне—нереальне, різні рівні реальності або різні рівні існування. Також здійснювались відступи-порівняння в бік античної філософії, зокрема до ідей, висловлених у діалогах Платона «Софіст» і «Парменід».

Доповідь не залишила байдужими багатьох учасників круглого столу. Її обговорення підтвердило важливість, складність і необхідність подальших досліджень порушених питань. Зокрема, йшлося про те, щоб до аналізу вживання пари *sat*—*asat* у Бригадараньяка упанішаді залучити інші упанішади, а також іншу близьку пару понять *бгава*—*абгава* і, за можливості, враховувати досвід буддійської думки.

У доповіді «Жіночі образи в текстах упанішад (перша гендерна революція в індійській філософії)» *Олени Борділовської* (д. політ. н., Національний інститут стратегічних досліджень, Київ) було наведено різні вагомні приклади на підтвердження того, що в упанішадах, на відміну від більш ранніх ведійських текстів, часто мовиться про високу роль жінки, яка при цьому не поступається традиційно домінувавальному статусу чоловіка. Так, обидві статі зрівняні в можливості досягнути безсмертя — найвищого з можливих ідеалів для давньоіндійської людини; як і чоловік, жінка прагне мудрості, розуміється на тому, що таке благо для людини і допомагає іншим досягнути його. Згадувались Айтарея, Бригадараньяка, Чхандоґ'я, Каушитака, Кена, Шветашватара упанішади. Спираючись на власний досвід викладання студентам-індологам у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, доповідачка згадала про те, що спеціальні санскритські терміни часто не мають перекладу.

Учасники обговорення доповіді підтримали актуальність гендерної проблематики для сучасного етапу досліджень історії індійської філософії й погодились із тим, що упанішади були першими текстами, в яких яскраво відображено високу роль жінки. Вкотре пролунав приклад Майтреї, жінки-мудреця, яка в упанішадах ставила такі самі запитання, які зазвичай ставить чоловік-учитель.

У полі зору доповіді «Хто вони, герої Шветашватара упанішади?» *Юрія Завгороднього* (д. філос. н., Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАНУ, Київ) виявилась окрема упанішада. За основу було взято такі підходи: лексико-термінологічний, текстологічний і підхід філософськи значущих ідей. Аналіз тексту дав можливість доповідачу дійти висновку, що головними героями Шветашватара упанішади є суто ті давні індійці, яких узагальнено можна віднести до професіоналів сакрального і які опікуються метафізичними та сотеріологічними питаннями. Вони ж — мудреці, провидці, знавці, поети. Щоб їх назвати, в упанішаді вживається ціла низка спеціальної й різноманітної лексики (понад 10 різних слів), відтінки значень якої важко однозначно зрозуміти. Остання обставина істотно ускладнює переклад згаданої лексики іншою мовою. Серед найчастотніших лексем зустрічаються *vidvas* та *ṛṣi*. Окремо розглянуто строфу 6.21. Висловлено також намір продовжувати запропоноване дослідження. Поряд з оригінальним текстом також залучено переклади Шветашватара упанішади П. Ріттера, С. Радгакришнана, О. Сиркіна і П. Олівела.

Думки, які пролунали під час обговорення доповіді, підтвердили «непрозорість» окресленої у Шветашватара упанішаді спеціальної термінології для сучасного дослідника і перекладача. Вкотре пролунала пропозиція залишати ключову, філософськи значущу санскритську термінологію без перекладу, супроводжуючи кожен конкретний випадок необхідним поясненням-коментарем.

Стрелкова Анастасія (д. філос. н., Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАНУ, Київ) у своїй доповіді «*Акаша* в упанішадах і буддійських текстах», яку вона присвятила зіставленню спектрів значень слова *акаша* в традиції упанішад, з одного боку, та в буддійських текстах — з іншого, виокремлює значення, спільні для цих двох традицій («порожнеча», «небо», «простір»), і значення,

які мають певну специфіку («простір»-акаша, першоелемент акаша, акаша як субстрат істинної реальності) або ж є унікальними для кожної з них (акаша як матеріальний носій звуку, акаша як незумовлена дгарма, бодгісаттва Акаша). Аналіз здійснено на базі санскритської, палійської та китайської термінології. Кожне значення проілюстровано цитатами з першоджерел (зокрема, з Тайттірія упанішади, Айтарея упанішади, Чхандоґ'я упанішади, а також текстів буддійського канону), поданими у вигляді таблиці.

Обговорення доповіді було зосереджено на необхідності більш системно поглянути на значення слова акаша в упанішадах, на постаті бодгісаттви Акашагарбги та «Акашагарбга-сутри», а також на випадки, коли слово акаша варто перекладати як «ефір» і коли акаша слід тлумачити як субстанцію.

Свою доповідь «Особливості стилістичного вираження ідей упанішад у перекладах деяких слов'янських мов» Юлія Філь (к. і. н., Інститут сходознавства імені А.Ю. Кримського НАНУ, Київ) розпочала з уточнення її назви. Так, вона зосередилась на особливостях тих перекладів Катха упанішади, які свого часу зробили П. Ріттер, О. Сиркін, М. Кудельська та П. Олівел. Було висловлено намір-побажання перевидати з часом переклад Ріттера, зроблений у 1933 році, та підсилити його сучасними коментарями. Доповідачка проаналізувала різні переклади низки строф першого повчання Катха упанішади (1.10, 15, 13; 2.8, 13, 23, 25; 3.14), звернувши увагу як на вдалі перекладацькі рішення, так і на проблемні та суперечливі місця.

Обговорення доповіді сприяло подальшому уточненню і проясненню по-чутого. Зокрема, було зроблено наголос на специфіці поетичного перекладу, якого дотримувався П. Ріттер, оскільки Катха упанішада — це поетичний твір релігійно-філософського змісту, який неминуче мусив відрізнитися від прозових спроб перекладу.

Слід зазначити, що впродовж восьми годин роботи круглого столу заявлений у програмі заходу регламент для доповіді та її обговорення майже не порушувався. Виділені 40 хвилин на одну доповідь себе цілком виправдали. Усі вісім заявлених у програмі доповідей були озвучені та обговорені. Доповіді були впорядковані у смисловій послідовності, яка відображала дослідницькі зацікавлення, спрямовані від загальних теоретичних питань, ранніх упанішад і властивої їм конкретної термінології до певної проблематики, представленої в цих давньоіндійських текстах, з орієнтацією на компаративістику і специфіку перекладу.

Робота круглого столу завершилася підбиттям підсумків, коли учасники й організатори обмінялися враженнями про щойно завершену спільну роботу, висловили загальні наміри про необхідність проводити подібні наукові заходи в майбутньому і навіть озвучили конкретні пропозиції. З огляду на те, що з об'єктивних причин не всі з потенційних учасників змогли бути присутніми на круглому столі, підстави для проведення подальших міждисциплінарних індологічних заходів, безперечно, є.